

Будучи студентом першого року навчання, освічений юнак переклав рідною українською мовою підручник з геометрії для українських гімназій (на той час таких ще не існувало). У 1865 році Пулюй закінчив гімназію і вступив до Греко-католицької духовної семінарії у Відні. На цей час він був цілком сформованою особистістю, патріотом, який твердо усвідомлював мету свого життя й розумів, що має робити для її досягнення. Там він поєднував навчання з перекладами духовної літератури українською мовою і заснував товариство українських богословів у Відні.

У 1869 році разом з іншими українськими студентами - „громадівцями” заснував у Відні легальне студентське товариство „Січ”. На тлі літературної діяльності вперше зустрівся з Пантелеймоном Кулішем. У 1871 році разом із Кулішем та Іваном Нечуй-Левицьким взявся за перший переклад Біблії українською. Впродовж останнього року навчання в духовній семінарії він відвідував лекції з математики, фізики та астрономії. Наука настільки захопила молодого Пулюя, що він відмовився від майбутньої духовної кар’єри і став студентом філософського факультету Віденського університету. Навчання юнака тривало впродовж 1869-1872 років, а вже в 1872-1874 роках він працював науковцем у фізичній лабораторії професора Віктора фон Лянга.

В певний період після закінчення вузу Пулюй хотів повернутись в Україну. Щоб жити і працювати там. Однак у російській імперії його вважали не бажаним і відмовили у працевлаштуванні.

Вже з 1874 року Пулюй починає перші наукові здобутки, опублікував у журналі „Доповіді Віденської академії наук” перші дві статті, які були присвячені дослідженню залежності внутрішнього тиску повітря від температури.

Джерела та література

1. J. G. (Джей Джи). Іван Пулюй цікаві факти. URL: <https://dovidka.biz.ua/ivan-pulyuy-tsikavi-fakti> (дата звернення: 30.01.2025)

УДК 930.25; 930.85; 530.1

Збожна О. М., к. фіз.- мат. н., доц., дійсн. чл. НТШ; Пляцко Р. М., д. ф.-м. н, с. н. с., дійсн. чл. НТШ, науковий секретар НТШ

ВИСВІТЛЕННЯ ПОСТАТІ ІВАНА ПУЛЮЯ НА ОСНОВІ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ

Анотація. Звернуто увагу на важливість використання документальних джерел для об’єктивного висвітлення видатного внеску І. Пулюя у світову науку та культуру. Вказано на хибні біографічні відомості й твердження щодо його наукової діяльності, поширені в окремих публікаціях.

Ключові слова: родинний архів І. Пулюя, листування й оригінали публікацій, монографії, англomовні видання.

Zbozhna O. M., PhD in Physical and Mathematical Sciences, Associate Prof., Full Member of the Shevchenko Scientific Society; Plyatsko R. M., DSc in Physical and Mathematical Sciences, Senior Researcher, Full Member and Scientific Secretary of the Shevchenko Scientific Society

REPRESENTATION OF IVAN PULUJ'S LEGACY BASED ON DOCUMENTARY SOURCES

Abstract. The study highlights the importance of using documentary sources for an objective representation of Ivan Puluj's outstanding contributions to global science and culture. It points out inaccuracies in biographical information and misconceptions regarding his scientific work that are prevalent in certain publications.

Keywords: Ivan Puluj's family archive, correspondence and original publications, monographs, English-language editions.

При написанні наукової праці важливу роль відіграє належне опрацювання усіх доступних документальних джерел. Повною мірою це стосується й публікацій з історії науки та культури. Той факт, що значний масив документів, які містили відомості про Івана Пулюя, через їх жорстке цензурування зберігався у різних архівах тодішньої УРСР у спеціальних сховищах, значно ускладнював підготовку до друку праць, метою яких було об'єктивне висвітлення багатогранної діяльності видатної Особистості. Зрозуміло, що така ситуація була організована тодішньою владою з ідеологічних антиукраїнських міркувань. Усе ж 1968 р. відбулася, у певному сенсі, проривна подія – викладачі фізичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка провели наукову конференцію, приурочену 50-річчю від смерті Івана Пулюя. Були виголошені доповіді, присвячені видатним науковим здобуткам І. Пулюя в різних галузях фізики й електротехніки. Наступного року, на основі цих доповідей, тоді ще доцент Роман Гайда опублікував важливу статтю в університетському «Віснику» [1]. Однак, аналогічну статтю, надіслану ним до київського науково-популярного журналу «Наука і суспільство», цензура не пропустила. Лише із зміною політичної ситуації 1989 р. у цьому журналі таки опублікували важливу статтю про масштабну діяльність Пулюя [2]. При цьому автори статей [1, 2] намагалися спиратися на доступні документальні джерела, уникаючи поширення недостовірних, а то й цілком помилкових відомостей. Такого підходу Р. Гайда послідовно дотримувався у подальших публікаціях.

У дещо іншій ситуації перебували представники української діаспори, які взялися за популяризацію імені Пулюя, – оскільки не перебували під

ідеологічним пресом. Однак, і вони з різних причин не могли користуватися документальними джерелами. Крім цього, при висвітленні внеску І. Пулюя у фізику, через неналежне прочитання його праць внаслідок недостатчі фахових знань, окремі автори часті поширювали дуже неточні й помилкові судження. Насамперед, це стосується першої монографії, присвяченої І. Пулюєві [3], авторства Юрія Гривняка – українця, який проживав у Чехословаччині, був істориком, публіцистом і літератором. Керувався патріотичними міркуваннями, однак був обмежений у використанні документальних джерел. Це зазначив у заключному абзаці книги словами: «Вірно, що знайдеться щасливіший дослідник, який матиме доступ до мемуарів та інших записок великого професора, котрі знаходяться тепер у невідомому нам місці» [3, с. 91]. Тож, цінуючи прагнення Ю. Гривняка популяризувати ім'я Пулюя, не можна оминати хибні твердження з його книжки. Тим більше, що навіть у наш час низка цих помилок повторюється у різних виданнях. Звичайно, висновки про помилковість тих чи інших тверджень сформувались після опрацювання відповідних документальних джерел. Нижче подамо декілька прикладів.

На с. 13 книжки [3] читаємо, що Пулюй добирався до Відня на навчання пішки, подолавши 1500 кілометрів. Тоді як у листі до гімназійного приятеля Данила Танячевича, датованого осінню 1865 р., Іван Пулюй повідомляє, що приїхав до Львова і незабаром поїде до Відня [4, с. 35–36]. Не менш курйозним є твердження, що Пулюй з Гримайлова до гімназії у Тернополі «...щодня топтав десятикілометрову доріжку» [3, с. 12] – достатньо глянути на мапу, щоб переконатися, що лише по прямій ця віддаль становить близько 40 кілометрів. Також повністю надуманим є твердження про те, що через акцент Пулюй не отримував оцінки, вищої від «достатньої», навчаючись на філософському факультеті Віденського університету, оскільки наявні документи свідчать, що з десяти складених екзанемів з математики та фізики лише за один отримав «добре», а за всі інші – «відмінно»! [5, с. 84–86]. Обширне листування з родинного архіву І. Пулюя, перелік якого подано в [5, с. 89–90], спростовує поширену в [3] вістку, що батьки його зреклися через відмову стати священником. Нема жодного документального підтвердження, що Пулюй прагнув працювати у Київському університеті й навіть подавав туди клопотання. Надуманим є твердження, прописане в [3, с. 26, 42], що Пулюй, перебуваючи в Страсбурзі, зустрівся з Н. Теслою, який там навчався – відомі біографічні дані про Теслу це спростовують, у Страсбурзі він не був.

На жаль, усі вказані біографічні вигадки були поширені (й поширюються досі) у багатьох публікаціях і в інтернет-виданнях. Ще й додалася інформація про ніби діалог Айнштейна з Пулюєм, з його цитуванням, – насправді це художній домисел письменника Р. Іваничука з

його роману «Шрами на скалі». Сам письменник висловлював здивування, що на цей діалог покликаються як на документальний факт.

Не менш необґрунтованими є сторінки видання [3], на яких описано дослідження Пулюя в галузі фізики. Зокрема, тому, що автор змішував поняття «катодні» та «Х» промені. Для виправлення ситуації, у 1990-х рр. Р. Гайда опрацьовував різноманітні документальні джерела про життя і творчість І. Пулюя, включно з архівами Львова, Праги, родинного архіву Пулюя в Австрії, порівняльним аналізом наукових праць Пулюя та інших учених. До цієї роботи активно долучилася Ольга Збожна з Тернополя, яка збрала, упорядкувала й прокоментувала 298 листів І. Пулюя до багатьох адресатів [4]. Сприяв цьому й професор Чеського технічного університету в Празі Іво Краус, який у низці статей популяризував ім'я Пулюя в Чехії. У підсумку 1998 р. вийшла у світ ініційована Р. Гайдою монографія [6]. Зокрема, у ній визначено пріоритетні результати Івана Пулюя стосовно досліджень природи і властивостей Х-променів, їх ефективного використання для медичної діагностики (відповідний стислий опис подано в [7]). Завдяки англomовним публікаціям Романа Гайди, Олексі-Мирона Біланюка, Варфоломія Савчука та поширенню відомостей про І. Пулюя Юрієм Головачем при особистому спілкуванні з європейськими та американськими фізиками, на сторінках фундаментальної монографії [8] досить детально описано внесок Пулюя у фізичну науку, його ім'я внесено до символічного «Залу Слави» поряд з іменами інших всесвітньовідомих учених. Тобто, для ствердження величі постаті І. Пулюя нема жодної потреби поширювати різного роду домисли.

Джерела та література

1. Гайда Р. П. Видатний український фізик Іван Пулюй // Вісник Львівського ун-ту. Сер. фізична. 1969. Вип. 5(13). С. 82–88.
2. Влох О., Гайда Р., Пляцко Р. Рентген чи Пулюй? // Наука і суспільство. 1989. № 4. С. 18–25.
3. Гривняк Ю. Проф. д-р Іван Пулюй. Винахідник проміння «Х». Лондон, 1971. 112 с.
4. Іван Пулюй. Листи (упорядник Ольга Збожна). Тернопіль, 2007. 544 с.
5. Головач Ю., Пляцко Р., Сварник Г. Петер Пулюй і архів Івана Пулюя // Фізичний збірник НТШ. Т. 10. 2020. С. 77–98.
6. Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй. Визначні діячі НТШ. Львів, 1998. 286 с.; друге видання: Іван Пулюй. Життя і творчість. Львів, 2019. 220 с.
7. Пляцко Р. Правдива велич Івана Пулюя // Інтернет-газета Збруч. 2025. 16.01 (zbruc.eu/node/120472).
8. L'Annunziata M. F. Radioactivity: Introduction and History, From the Quantum to Quarks. Elsevier, 2016. 932 p.